

TECÂHÜL-İ ÂRİF

TECÂHÜL-İ ÂRİF

(تجاهل العارف)

İfadeyi kuvvetlendirmek amacıyla yazarın bildiği bir şeyi bilmiyormuş gibi anlatması mânâsında bedî sanatı terimi.

Sözlükte “bilmemek, tanımamak” anlamındaki *cehl* kökünden türeyen ve “bilmiyormuş gibi görünmek” mânâsına gelen *tecâhül* ile *ârif* (bilen) kelimelerinden oluşan *tecâhül-î-ârif* (*tecâhül-î ârif*) terkibi “bilenin bilmez görünmesi” demektir. Ebû Hilâl el-Askerî bu sanata “*tecâhül-î-ârif* ve *mezcü-ş-şek bi'l-yakîn*” adını vermiş ve ilk defa amacını “sözü daha çok pekiştirme” diye açıklamıştır (*Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, s. 445). *Sekkâkî* konuyu bedî ilminde ele almış ve örnekleri Kur'an-ı Kerim'de de bulunduğu için *tecâhül* kelimesini edebe aykırı görerek bu türe “*sevku'l-mâlûm mesâka gayrihi*” (bilinenin bilinmiyormuş gibi sunulması) adını vermiştir (*Miftâhu'l-ülûm*, s. 427). Hatîb el-Kazvî de konuyu aynı adla incelemiş ve *Sekkâkî*'nin tanımına bu sanata kınama / sitem, medihte mübalağa, aşkta şaşkınlık, tahkîr ve ta'riz gibi bir amaçla başvurulduğu hususunu eklemiş, *Telhîş* şârihleri de konuyu aynı yaklaşımla işlemiştir. İbn Ebû'l-İsba' türe İbnü'l-Mu'tezz'in *tecâhül-î ârif*, başkalarının “i'nât” dediğini söylemiş, fakat i'nât nitelemesi “lüzûm-ı mâ lâ yelzem” in diğer bir adı olduğundan bu adlandırmayı uygun bulmamıştır (*Bedî'u'l-Kur'ân*, s. 50; *Tahrîrû't-tahbîr*, s. 135). Necmeddin İbnü'l-Esîr el-Halebî, Kur'an'da geçen örneklerle i'nât, çeşitli eserlerde yer alan örneklerle *tecâhül-î ârif* adı verildiğini ve hiçbir âyete *tecâhül* nitelemesinin yapılamayacağını belirtmiştir (*Cevherü'l-Kenz*, s. 208). *Tecâhül-î ârif* sanatı daha çok teşbihte pekiştirme için yapıldığından Yahyâ b. Hamza el-Alevî onu istiarenin gayelerinden biri diye görmüştür (*e't-Tirâzü'l-mütezâmmîn*, III, 80). Alevî, ciddi yet amaçlı mizahı *tecâhül-î ârif*e mülhak bir tür olarak değerlendirmişse de şu dizelerde görüldüğü gibi onun özellikle soru formunda olanının *tecâhül*ün maksatlarından sayılması daha isabetli olmalıdır: “Geldiğinde sana bir Temîmli övünerek / De ki ona: Geç sen bunu da keler yemen nasıl onu söyle?” Şairin Temîm kabilesinin keler yeme âdetini bildiği halde bilmezlikten gelerek sorması, övünecek bir yanlarının olmadığı gerçeğini çarpıcı bir anlatımla dile getirme amacına yöneliktir.

Tecâhül-î ârif sanatı genellikle “لا أدري، لم أدري” (bilmiyorum / bilmedim) ifadesiyle

başlar ve teşbihin mübalağa bildiren türünde bunun ardından “...م...أ...؟” (mi ...? yoksa ...?) soru edatları gelir. Bazan sadece soru edatı veya şart kipiyle belirtilir ya da başka biçimlerde oluşur. Sanatın başlıca amaçları şöyle sıralanmaktadır: 1. Kınama (tevbîh). Hâricîler'in ileri gelenlerinden Velîd b. Tarif, Hârûnürreşîd zamanında isyan edince üzerine Yezîd b. Mezîd kumandasında bir kuvvet gönderilerek katledilmiştir. Kardeşi Leylâ onun için yazdığı mersiyede şöyle demektedir: “Ey Habur ağacı, niye yapraklısın? / Sanki Tarifoğlu'na üzülmemiş gibisin?” Şu âyette de Medyen halkının *tecâhül* gösterip Hz. Şuayb'a soru sorması kınama maksadıyladır: “Ey Şuayb! Atalarımızın taptıkları putları terketmemizi sana namazın mı emrediyor?” (Hûd 11/87). 2. Dokundurma (ta'riz). Şu âyette görüldüğü gibi: “Biz veya siz, ikimizden biri ya doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindedir” (Sebe' 34/24). Hz. Peygamber ile ashabının hidayette, kâfirlerin dalâlet içinde bulunduğu mâlûmken şüpheli biçimde ve insaf üslûbunda bir ifadenin kullanılmasında onların dalâlette olduklarına hem dokundurma hem tartışmayı bırakarak düşünüp hidayete ermelerini sağlama amacı güdülmektedir. Yine, “De ki: Rahmânın oğlu olsaydı ona tapanların ilki ben olurum” âyetinde (*ez-Zuhruf* 43/81) Allah'ın oğlunun bulunmadığı Resûl-i Ekrem tarafından bilinirken bilinmiyormuş gibi bir anlatıma yer verilmesi onların inançlarının yanlışlığını ta'riz yoluyla reddetme gayesine yöneliktir. 3. Aşkta şaşkınlık. Bu şekil gazelde mübalağa ve şevkte mübalağa olarak da nitelendirilmiştir. Mecnûn'a nisbet edilen şu mısradaki olduğu gibi: بالله “يا ظبيات القاع قلن لنا / ليلاي منكن أم ليلى من البشر” (Sizi Allah'a salarım çölün ceylanları! Söyleyin bana / Leylâm sizden mi yoksa Leylâ beşerden midir?). Mecnûn'un Leylâ'nın bir insan olduğunu bildiği halde *tecâhül* göstermesi aşk yüzünden şaşkına döndüğünü ve Leylâ ile ceylanlar arasındaki benzerliğin karışıklığa yol açacak derecede olduğunu vurgulamak içindir. Bu tür örneklerde teşbihte mübalağa *tecâhül*ün asıl amaçlarından biridir. Ebû Hilâl el-Askerî'nin şu dizeleri bu konuda güzel örneklerden sayılır: “Diş midir gördüğüm yoksa papatya mı / Endam midir gördüğüm yoksa servi mi // Göz müdür bakan yoksa keskin kılıç mı / Söz müdür dökülen yoksa inci mi // Aşk midir çektiğim yoksa yangın mı / Gece midir üzerime çöken yoksa asır mı?” (*Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, s. 446). 4. Medihte mübalağa. Bir önceki maddede geçen örnekler aynı zamanda övgüde de abartıyı ifade etmek

tedir. Buhtürî şu beytinde, sevgilisinin te-bessümünün parlaklığını şimşek parlaklığına ve lamba ışığına benzeterek anlatmak için *tecâhüle* başvurmuştur: “Görünen şimşek parıltısı mı yoksa lamba ziyası mı / Ya da sevgilinin görünen yüzündeki te-bessümleri mi?” (Abdünnâfi İffet, II, 192-193). 5. Tâzimde mübalağa sağlamak amacıyla da *tecâhül* üslûbuna başvurulur. Abdülkâdir-i Geylânî'nin şu beytinde olduğu gibi: “Ben susuzluk mu çekeirim sen her pınardan akan su iken / Ben dünyada zulme mi uğrarım sen benim yardımcıyam iken” (İbn Hicce, I, 276). 6. Hicivde mübalağa için de *tecâhül*den faydalanılmıştır. “Bilmiyorum, ileride bileceğimi de sanmıyorum / Şu Âl-i Hasn erkekler topluluğu mudur yoksa kadınlar topluluğu mu!” (Zühre b. Ebû Sülmâ) (İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-Taḥbîr*, s. 136). Âl-i Hasn'ın zayıflık ve âcizlikte karışıklığa yol açacak derecede kadınlara benzediğini ifade etmek suretiyle hem teşbihte hem yergide abartı sağlanmıştır. 7. Olayın kesinliğini belirtmek gayesiyle *tecâhül* yolu soruya başvurulabilir (takrîr). “Allah, 'Ey Meryem oğlu İsmâ! İnsanlara beni ve annemi Allah'tan başka iki tanrı bilin diye sen mi söyledin?' buyurdu” (el-Mâide 5/116). Hz. İsmâ'nın böyle bir söz söylemediği Allah'ın mâlûmu iken bunun *tecâhül* yoluyla sorulmasında hem olayı inkâr sorusuyla red hem de onları ilâh edinenlerin yanlış inançlarına ta'rizde bulunma amacı güdülmüştür. 8. Muhatabı alıştırtma ve korkusunu giderme maksadıyla da bu üslûptan istifade edilebilir. “Sağ elindeki nedir ey Mûsâ?” âyetinde (Tâhâ 20/17) Cenâb-ı Hakk'ın Mûsâ'nın elindeki asâ olduğunu bildiği halde sorması, ilâhî huzurdaki Mûsâ'nın korkusunu giderip alıştırtma ve yakında asânın onun bir mücizesi olarak büyük bir önem kazanacağına dikkat çekme hikmetine bağlıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 381; İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Beyrut 1410/1990, s. 157-158; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn* (nşr. Müfîd M. Kumeyha), Beyrut 1402/1982, s. 445-447; İbn Mu'tî, *el-Bedî fi 'ilmi'l-bedî* (nşr. Mustafa es-Sâvî el-Cüveynî), İskenderiye 1996, s. 140-141; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm* (nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut 1403/1983, s. 427-428; İbn Ebû'l-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1392/1972, s. 50-51; a.m.f., *Tahrîrû't-Taḥbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 135-137; İbnü'l-Bennâ el-Merrâkûşî, *er-Ravzü'l-mer' fi şinâ'ati'l-bedî* (nşr. Rıdvân b. Şakrûn), Rabat 1985, s. 131; İbnü'l-Esîr el-Halebî, *Cevherü'l-Kenz: Telhîşu Kenzi'l-berâ'a fi edevâti zev'i'l-yerâ'a* (nşr. M. Zağlûl Sellâm), İskenderiye, ts. (Münşetü'l-maârif), s. 208-210; Şürûhu't-Telhîş, Kahire 1937, IV, 403-406; Tibî, *et-Tibyân* (nşr. Abdüssettâr Hüseyin Zemmût),

Beyrut 1416/1996, s. 429-430; Safiyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye* (nşr. Nesib Neşâvî), Dimaşk 1403/1983, s. 117; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tirâzü'l-mütezammin li-esrâri'l-belâğa*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye), III, 80-82; Ebû Muhammed Kâsim es-Sicilmâsî, *el-Menze'u'l-bed' fi tecnisi esâlibi'l-bed'* (nşr. Allâl el-Gâzî), Rabat 1401/1980, s. 277-278; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, İstanbul 1304, s. 346-347; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb* (nşr. Selâhaddin el-Hevvârî), Sayda (Beyrut) 1426/2006, I, 275-279; Abdünnâfi İffet, *en-Nef'u'l-muavvel*, İstanbul 1289, II, 192-193; Besyûnî Abdülfettâh Besyûnî, *İlmü'l-bed'î*, Kahire 1408/1987, s. 100-103; Ahmed Tatlûb, *Mu'cemü'l-muştalahâti'l-belâğiyye ve tetavvürühâ*, Beyrut 1996, s. 256-258.

İSMAİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Osmanlı edebiyat çevrelerinde daha çok “tecâhül” ve “tecâhül-i ârifâne” şeklinde geçen tecâhül-i ârif, şiir ve nesirde bilinen bir hususun bir nükteye bağlı olarak bilinmiyormuş gibi ifade edilmesidir. Batı retoriğindeki karşılığı **ironi**dir (Bilgegil, s. 196). Şeyh Galib'in, “Gel ârif ol ki ma'rifet olsun tecâhülün” mısraı bu sanatın bir bakıma veciz bir tarifidir. Bilineni bilmez görünmek özel bir amaçla ve nükteli şekilde gerçekleştirilir. Bunun için sanatkâr muhatabına cevabını bildiği sorular sorar. Böylece hem maksadı doğrudan söylemenin yeknesaklığı kırılır hem de söze nükte ve zarafet kazandırılmış olur. Tecâhül-i ârifte gözetilen nükteler muhatabı neşelendirme, azarlama, şaşkınlık, şiddetli aşk ile medih ve zemde mübalağa şeklinde sıralanabilir. “Melek misin yâ perîsin yâ rûh-ı kudsî aceb / Bu hüsn ile bu melâhat beşerde buluna mı?” beytinde Şeyhî, sevgilinin güzelliğini övmek için onun insan üstü bir varlık olmadığını bildiği halde bilmez görünmektedir. Benzer şekilde bu defa âşğın vasıfları üzerine söylenen, “Nedir bu gizli gizli âhlar çâk-i girîbanlar / Aceb bir şûha sen de âşık-ı nâlân mısın kâfir?” beytinde Nedîm, âşğın aşkının şiddeti yüzünden âh çekerek yakasını yırttığını bildiği halde bilmezlikten gelmektedir. Azarlama amacıyla tecâhül-i ârifte başvurulmasına Hüsnî'nin şu beyti bir örnektir: “Ey hâk-i Kerbelâ nedir ol sebz câmeler / Eyyâm-ı mâtemin bu mudur resp ü âdeti.” Kerbelâ toprağının baharın gelişle yeşillere büründüğünü gören şair onu muharrem matemine kayıtsız kalmakla suçlamaktadır. Matem renginin siyah olduğunu bildiği halde, “Yoksa o beldede matem günlerinde yeşil giyinme âdeti mi vardır?” diyerek tecâhül göstermektedir. Tecâhül-i ârif bazan hayret ifadeleriyle pekiştirilebilir. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin şu beytinde olduğu gibi: “Zât-ı bî-çünun mekânlardan

münezzehtir senin / Pes seni yakında bulsun açlayıp feryâd eden.” Şeyhülislâm Yahyâ'nın, “Niçin efkâr-ı meânî beslemez erbâb-ı nazm / Yoksa Yahyâ gibi üstâd-ı sühan-perver mi yok?” beyti de bu tür bir örnektir. Şiir ehlinin yeni nükteler üretmesinden şikâyetçi olan şair, belki de şiir alanında Yahyâ'dan başka şairin kalmadığını söyleyerek bir soru ve cevapla ifadesini güçlendirmektedir.

Tecâhül-i ârif belli bir maksatla ve daha çok soru sorma (istifham) yoluyla oluşturulduğundan klasik belâgat kitaplarında istifham müstakil bir sanat olarak gösterilmemiş, tecâhül-i ârif içinde ele alınmıştır. Cevabı bilinen bir hususun sorulmasıyla meydana gelen istifham ilk defa *Ta'lim-i Edebiyyât*'ta ayrı bir edebî sanat şeklinde tanımlanmıştır (s. 308). İstifhamda sorulan soruya cevap almak söz konusu değildir. Bir şey öğrenmek için muhataba sorulan soru edebî sanat kabul edilmez. Ancak ifadeyi güzelleştirmek, bir düşüncüyü vurgulamak, dikkat çekmek, söze içtenlik katmak gibi sebeplerle soru sorulması bir sanattır. İstifhama başvuran kimse bazan konuyu tam bilmeyen, onu anlamaya çalışan bir kişi hüviyetine bürünür; bu durumda istifham tecâhül-i ârifte yaklaşır. Tecâhül-i ârifte istifham çoğunlukla bir üslup özelliği olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla tecâhül-i ârif istifhamla sınırlandırılmaz ve belli noktalarda bu iki sanat birbirinden ayrılır. İstifham sanatında düşünce soru şeklinde dile getirilir. Tecâhül-i ârifte cevap sorunun içine yerleştirilerek muhataba sezdirilir, ayrıca burada mecazi anlam gözetilir; aksi takdirde ifade, beklenen etkiyi meydana getirmeyeceği gibi muhatabı incitici bir söz haline dönüşebilir. İstifhamda ise kelimeler gerçek anlamıyla kullanılır. Bununla birlikte istifhamla tecâhül-i ârif arasında kesin bir ayırım yapmak mümkün değildir. Cevdet Paşa, “Bir nihânice tebessüm de mi sığmaz cânâ / Söyle bi'llâh dehenin tâ o kadar teng midir?” beytini tecâhül-i ârifte örnek gösterirken aynı beyti ele alan Bilgegil birinci mısradaki takrirî, ikinci mısradaki inkârî istifham bulunduğunu ve beytin tecâhül-i ârifte örnek olmadığını söylemektedir (*Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 196). Bilgegil'e göre tecâhül-i ârif takrir, ikrar ve inkâr dışında bir nükteden dolayı bilinen bir hususun bilinmiyor gibi gösterilmesidir. İstifham bulunmadan da tecâhül-i ârif yapılabilir. Eski Türk edebiyatında bunun örneklerine fazla rastlanmamakla birlikte Cahit Sıtkı Tarancı'nın, “Gökyüzünün bir rengi daha varmış / Geç öğrendim taşın sert olduğu-

nu / Su insanı boğar ateş yakarmış / Her doğan günün bir dert olduğunu / İnsan bu yaşa gelince anlanmış” mısraları tecâhül-i ârifte örnek sayılabilir.

Tecâhül-i ârif teşbih, istiare, tenâsüp ve mübalağa sanatlarıyla birlikte bulunabilir. “Edirne şehri mi bu yâ gülşen-i me'vâ mıdır / Anda kasr-ı pâdişâhî cennet-i a'lâ mıdır?” beytinde Nef'î, gül bahçesine benzettiği Edirne şehrindeki padişah sarayının cennetten bir parça olmadığını bildiği halde bilmezlikten gelerek teşbihini kuvvetlendirmektedir. Aynı şekilde Yenişehirli Avnî, Mevlânâ Türbesi için söylediği, “Şeş cihetten rûz u şeb Kerrübü'ân eyler tavâf / Mescid-i Aksâ mıdır yâ Kâ'be-i ulyâ mıdır?” beytinde mübalağa için tecâhülde bulunarak Kubbe-i Hadrâ'nın adı geçen iki kutsal mekân olup olmadığını sormaktadır. “Tahammül mülkünü yıktın Hülâgû Han mısın kâfir / Aman dünyâyı yaktın âteş-i sûzan mısın kâfir?” beytinde Nedîm, sevgilinin Hülâgû Han ya da yakıcı ateş olmadığını bilmekle beraber ilk mısradaki Hülâgû Han katliamına işaret edip sevgilinin âşıklarına onun kadar zulmettiğini, ikinci mısradaki yakıcı ateşe benzettiği sevgilinin kendisini sevenlerin gönlünü dağıtıldığını söyleyerek tecâhül-i ârifi telmih ve istiare ile desteklemektedir.

Hüsn-i ta'lîl sanatında da bildiğini bilmez gibi görünme durumu vardır. Bu sebeple iki sanat zaman zaman birbirine karıştırılmaktadır. Fakat hüsn-i ta'lîl, olayların gerçek sonucunu hayalî bir sebebe bağlaması yönüyle tecâhül-i âriften ayrılır. Bu ayırımında tecâhül-i ârifi mümkün kılan nükte de belirleyici olmaktadır. Fuzûlî'nin bir na'tında yer alan, “Mâh-ı nevdir yoksa sen kıldıkta seyr-i âsuman / Kaldırıp parmak getirmiş âsuman imân sana” beyti tecâhül-i ârifte bir örnektir. Beyitte gökteki hilâl Resûlullah'ın mi'racına gök kubbenin şehâdeti olarak gösterilmekte, fakat bu vurgu hüsn-i ta'lîlde yer aldığı kadar kesin bir ifade ile yapılmamaktadır. Bazan tecâhül-i ârifte hüsn-i ta'lîl sanatları aynı beyitte beraber kullanılabilir. Nef'î'nin, “Bir kimseden ermezse n'ola gûşuma tahşin / Efsûn-ı kelâmımla cihan beste-dehendir” beyti buna örnek gösterilebilir. Hiç kimseden takdir edici bir söz duymadığını söyleyen şair bu durumun kıskançlık sonucu olduğunu bilmektedir. Fakat kendisini çekemeyenlerin suskunluğunu sözlerindeki büyü ile mest olup ağızlarını açmamaları gibi bir sebebe bağlayarak kıskançlık gerekçesini bilmezlikten gelmektedir.